Aradi Csenge

Eurocentrikus perspektíva az *Enciklopédia* Afrika témájú szócikkeiben

ORCID: 0000-0002-5275-7596

DOI: https://doi.org/10.14232/flea.2026.1.2

Cet article vise à examiner la conceptualisation eurocentrique de l'Afrique subsaharienne dans les entrées de l'*Encyclopédie* (1751–1772) à l'aide des outils linguistiques de la sémantique des cadres de Charles J. Fillmore. Sur la base des articles ethnographiques, anthropologiques et philosophiques, on cherche à mieux comprendre les attitudes morales, scientifiques et culturelles dominantes de l'époque des Lumières qui ont façonné les représentations de l'Afrique. L'analyse montre que les présupposés euro-normatifs structurent systématiquement la relation entre « le soi » et « l'autre » à travers des modèles hiérarchiques, tels que le schéma centre-périphérie, la classification scalaire ou l'évaluation fondée sur la race. Une attention particulière sera prêtée au lien métonymique entre la couleur de la peau, le caractère et le mode de vie, ce qui contribue à un récit déshumanisant. Si certains textes expriment des objections morales universelles à l'esclavage, celles-ci coexistent avec des discours classificatoires et utilitaires qui renforcent les inégalités. L'article suggère qu'il existe une cohérence profonde entre ces schémas discursifs et le rôle que ceux-ci jouent dans la légitimation des attitudes euro-normatives des Lumières.

Mots-clés: cadres conceptuels, modèle culturel, race, hiérarchie, Lumières

Kulcsszavak: fogalmi keretek, kulturális modell, faj, hierarchia, felvilágosodás

Bevezetés

Tanulmányomban az *Enciklopédia* (1751–1772) etnográfiai vonatkozású, azon belül is elsősorban szubszaharai Afrikához közvetlenül, illetve tágabb értelemben kapcsolódó szócikkeit elemzem a keretszemantika eszközeivel. Célom, hogy azonosítsam a szócikkekben általánosan megjelenő attitűdöket, morális és tudományos vélekedéseket, és azokat egymással összefüggésben értelmezzem. Feltevésem, hogy a korszak Afrikával kapcsolatos gondolkodása erőteljesen euronormatív jegyeket mutat, amely alapjaiban határozza meg az „én és a másik" (idegen) közötti hierarchikus viszony feltételeit. Előzetes következtetésként megállapítható, hogy a centrum-periféria séma mind földrajzi, mind átvitt értelemben keretezi e viszony minőségét: ebben a metaforikus térben az európai értékek és az európai mércével civilizáltnak tekintett ember foglalja el a központi helyet, az afrikai kultúrák pedig e térnek a szélére sodródva, végletesen marginalizált

pozícióban képzik a civilizáció ellenpontját. Megjelenik továbbá a bőrszín mint a jellem és az életmód metonimikus kivetülésének motívuma, valamint az afrikai kultúráknak a biológiai osztályozásra emlékeztető kiértékelése is. Az elemzett korpuszból következetesen kirajzolódik egy dehumanizáló narratíva, amely ugyanakkor bizonyos, az emberiséget univerzálisan érintő morális kérdésekben megengedő álláspontot képvisel.

A tanulmány első részében röviden ismertetem az eurocentrizmusról való kortárs gondolkodás lényegi megfontolásait, és ezen kereteken belül értelmezem a felvilágosodás korabeli Afrika-narratívákkal kapcsolatos mai kutatások legfontosabb eredményeit, elsősorban az irodalomtörténet területéről. Ezt követően bemutatom, hogyan segítheti a kognitív nyelvészet, esetünkben a keretszemantika a szövegszintű, illetve szövegeken átívelő kulcsmotívumok és fogalmi mintázatok diszkurzív szinten történő működését. A dolgozat elemző részében a korpuszban feltárt fogalmi kereteket és más gondolati sémákat a történeti háttér tágabb kontextusában elhelyezve mutatom be, törekedve a textuálisan kifejeződő összefüggések kihangsúlyozására. Következtetéseimet ezen eredmények messzemenő figyelembevételével fogalmazom meg.

Afrika eurocentrikus perspektívában

Az Európát és a nyugati kultúrát a civilizáció középpontjába helyező eurocentrikus narratíva két fő tézisre épül: a civilizáció lineáris fejlődés mentén zajlik és a nyugati értékrendet kell viszonyítási alapnak tekinteni az idegen kultúrák fejlettségi szintjének megállapítása során.[1] A civilizált kultúrák ismérve, hogy mind gazdasági, mind pedig társadalmi és jogi tekintetben felérnek az európai normához, vagy megközelítik azt, és képesek a kritikus önreflexióra. Ha egy idegen kultúra e három kritérium egyikének nem felel meg, akkor – bármilyen hatékonyan is funkcionál belülről – civilizálatlannak, barbárnak minősül, és szükségképpen európai beavatkozásra szorul. A nyugati szemmel fejletlen kultúrák nem lehetnek részesei a schilleri egyetemes történelemnek (1789),[2] hiszen a társadalmi fejlődés visszamaradott, erőszakos és öntudat nélküli lépcsőfokát jelentik.[3] Európa mint a civilizáció védelmezője lép fel, melynek feladata, hogy megőrizze a világtörténelem egységességét és biztosítsa annak szüntelen fejlődését. Az eurocentrizmus felvilágosodás korabeli jellegzetességeiről szólva Livingstone és Withers így fogalmaz: „[A] felvilágosult ember öntudatra ébredése bizonyos mértékig […] földrajzi értelemben vett tudatosság, amely abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy létezik egy földrész, amely különb a világ összes többi helyénél, és ezt a földrészt Európának hívják."[4] Az eurocentrikus gondolkodásmód a nyugati ember szellemi és erkölcsi felsőbbrendűségét állítja a történelmi narratíva

[1] Brett Bowden: „Eurocentrism and civilization". In: *Routledge Handbook of Historical International Relations*. Abingdon – New York, Routledge, 2021. 162–170.

[2] Utalás Friedrich Schiller 1789-es jénai székfoglaló beszédére.

[3] Bowden, i. m.; Ruth Finnegan: *Oral literature in Africa*. Cambridge, Open Book Publishers, 2012. 309.

[4] *Geography and Enlightenment*. Szerk. David N. Livingstone – Charles W. J. Withers, Chicago – London, University of Chicago Press, 1999. 12.

középpontjába, és ez a beleértett előfeltevés érvényesül az ismeretlen „másikkal" való találkozáskor.[5] A korabeli értekezések közül érdemes kiemelni Luigi Brenna (1737–1812) egykori jezsuita szerzetes *Lettera... sopra i selvaggi d'America che non arrivano giammai all'uso della ragione*[6] (1785) című levelét, amely dél-amerikai őslakosok civilizálásának lehetetlenségéről számol be történeti perspektívában. Az őslakosok jellemzésében megjelenik az állatias, ösztön által irányított viselkedés, a gyermeki éretlenség, az értelem teljes hiánya. Miután a spanyolok civilizálásra irányuló minden törekvése látszólagosan kudarcba fulladt, felmerül a kérdés: van-e egyáltalán értelme az őslakosok katolizálásának? Brenna ennek kapcsán megemlíti, hogy 1583-ban Limában betiltják a helyi nép számára a kereszténység felvételét azzal az indokkal, hogy természetes belátásuk nem terjed addig, hogy megértsék a hit alapjait és megfelelő módon gyakorolhassák azt. A Brenna érvrendszerében megjelenő gondolatok általánosságban tükrözik a felvilágosodás Európán kívüli, elsősorban amerikai és afrikai kultúráihoz való viszonyulását. Az értelem, illetve annak vélt hiánya mint (ön)definíciós kritérium tekinthető az én és a másik közötti abszolút különbségtétel legitimálásának – ez pedig végső soron az emberi fajhoz való tartozás megkérdőjelezéséhez vezet.[7]

A francia felvilágosodás kontextusában a ma Szubszaharai Afrika[8] néven ismert, Európánál kétszer nagyobb területen fekvő térség lakóit a civilizáció peremére száműzött, az emberi fejlődés kezdeti szakaszaiban rekedt, önálló értelemmel és morális ítélőképességgel alig rendelkező népekként pozícionálja a korabeli antropológia és történetírás. A fekete ember az európai embereszmény ellenpólusaként jelenik meg a felvilágosodás narratívájában, és egy olyan liminális állapotot jelöl, amellyel szemben definiálható a civilizáció fogalma, mivel ő maga nem tartozik bele. A fekete a fehértől való teljes különbözőség szimbóluma, az idegen, akiről elfordítjuk tekintetünket.[9] Más szóval Afrika az a geoetnikai konstrukció, ahol a civilizáció véget ér.[10] A fekete afrikaiakról való gondolkodás jól megragadható bináris oppozíciók mentén: fehér–fekete, keresztény–pogány, állatias ösztön–szolgalelkűség, értelem–értelem hiánya. Érdekesség, hogy a korabeli francia utazási irodalom mindössze hét százaléka érinti Afrika területét,

[5] Michael Wintle: *Eurocentrism: History, identity, white man's burden*. London – New York, Routledge, 2021; Alemany C. Bay: „La narrativa sobre el indígena en América Latina: Fases, entrecruzamientos, derivaciones". *Acta literaria*, 47. évf., 2013. 85–99.

[6] A cím magyar fordításban: „Levél … az amerikai vademberekről, akik sohasem tudnak értelemmel gondolkodni". A tanulmányhoz a levél spanyol fordítását használtam fel: Luigi Brenna: „Sobre los salvajes de America". In: *Europa y Amerindia. El indio americano en textos del siglo XVIII.* Quito, Ecuador, Ediciones Abya-Yala, 1991. 179–202.

[7] Andrew S. Curran: „Préface: Pourquoi étudier la représentation de L'Afrique dans la pensée du XVIIIe siècle?" In: *L'Afrique du siècle des Lumières*. Oxford, Voltaire Foundation, 2009. xix–xxix.

[8] Az egyszerűség kedvéért innentől kezdve az Afrika megnevezést fogom használni.

[9] Pierre Cambou: „L'Africain dans le conte voltairien: une image à la Janus". In: *L'Afrique du siècle des Lumières*. Oxford, Voltaire Foundation, 2009. 115–128.

[10] Curran, i. m. A teljes kontinenst tekintve az európaiak egyedül Egyiptomot ismerték el fejlett civilizációként, tekintettel az ókori Egyiptomi Birodalom nagyságára és az iszlám műveltségű elitre. Lansana Keita: „Eurocentrism and the contemporary social sciences". *Africa Development/Afrique et Développement*, 45. évf., 2. sz., 2020. 17–38.

kevesebb, mint Amerika és Ázsia esetében, miközben a vízi és szárazföldi kereskedelmi érdekek megkívánták a kontinens alapos földrajzi és antropológiai ismeretét.[11]

A gyarmati rendszer felbomlását követően kialakuló posztkolonialista irányzatok közös célkitűzése a volt gyarmattartó birodalmak hatásának kritikai szemléletű értékelése és annak csökkentése a régi kolóniák területén. Bár szoros értelemben vett gyarmati korszakról csak a berlini konferenciát követően beszélhetünk (1884–1885), melynek célja a Kongó-medencében történő kereskedelmi tevékenység felosztása volt, már ezt megelőzően is megkezdődött az európai hatalmak afrikai expanziója. A XV. századtól egyre erősödött az európai, elsősorban portugál, brit és francia jelenlét a kontinensen. A rabszolgák amerikai kontinensre történő szisztematikus bevitelének első ismert hulláma 1605 és 1610 közé tehető, amikor a portugálok megkezdték Brazília területén való terjeszkedésüket, de valószínűsíthetően már Kolumbusz Kristóf idején is érkeztek afrikai rabszolgák a kontinens területére.[12] Az ezt követő két évszázadon átívelő transzatlanti rabszolgakereskedelem során több mint tízmillió afrikait telepítettek át Amerikába. Az afrikai származású rabszolgák jobb és hatékonyabb munkaerőnek bizonyultak, mint a korábban alkalmazott szerződéses szolgák, illetve az amerikai őslakosok, akiknek a szervezete nem tudott megküzdeni az Óvilágból hozott ismeretlen betegségekkel.[13] Ettől függetlenül az afrikai rabszolgák körében is igen magas volt a halálozási ráta, hiszen sokan még a hajóút során életüket vesztették betegség vagy öngyilkosság következtében. Az első rabszolgatörvények az 1680-as években léptek érvénybe, és 1700-ra az észak-amerikai rabszolga-populációt szinte teljes egészében az Afrikából áthurcolt feketék alkották, ami megalapozta a származás, majd pedig bőrszín alapú megkülönböztetés gyakorlatát és táptalajt biztosított a korai rasszista elméletek kialakulása számára.[14] A rabszolgakereskedelemnek európai oldalon az 1815-ös bécsi kongresszus vetett hivatalosan véget, de a gyakorlatban a XIX. század végéig folyt a rabszolgák adásvétele, sokszor afrikai közvetítőkön keresztül.[15] A bőrszín alapú faji megkülönböztetés, a feketék szellemi és erkölcsi alsóbbrendűségének gondolata a rabszolgakereskedelemmel párhuzamosan vált széleskörűen elfogadottá, és – paradox módon – a felvilágosodás idején élte legintenzívebb szakaszát mind a filozófiai, mind pedig a természettudományos gondolkodásban.[16] A dél-afrikai régióban élő koikoi, korábban hottentotta néven ismert nép a felvilágosodás kori szerzők kedvelt példája ennek

[11] Jean-Claude Halpern: „Approches de l'Afrique au XVIIIe siècle: un savoir éclaté". In: *L'Afrique du siècle des Lumières*. Oxford, Voltaire Foundation, 2009. 3–14.

[12] Catherine Coquery-Vidrovitch: „Afrique: 2000 ans de colonisation". In: *L'Afrique du siècle des Lumières*. Oxford, Voltaire Foundation, 2009. 135–142.

[13] Luke Pepera: *Motherland. A Journey Through 500,000 Years of African Culture and Identity*. London, Weidenfeld & Nicolson, 2025. 99.

[14] Pepera, i. m., 100.

[15] Philippe Haudrère: „La grande déportation vers l'Amérique". In: *L'Afrique du siècle des Lumières*. Oxford, Voltaire Foundation, 2009. 153–166.

[16] Catherine Coquery-Vidrovitch: „L'esclavage, une question noire". In: *Afrique subsaharienne. Un continent d'histoires*. Nouveau Monde Éditions – L'Histoire, 2022. 143–152.

az ideológiának alátámasztására.[17] A kontinens és népeinek korabeli ábrázolását hasonlóan sajátos ellentmondás jellemzi: miközben a XVIII. századot általánosságban a klasszikus liberalizmus és az új típusú demokráciák kialakulásával azonosítjuk, ugyanebben az időszakban alakulnak ki azok a gyakorlatok, amelyek lehetővé tették az emberek származás és bőrszín alapján történő hierarchikus felosztását. Végső soron ez legitimálta a transzatlanti rabszolgakereskedelmet, annak ellenére, hogy a rabszolgaság intézményét a felvilágosodás filozófiája kategorikusan elutasította és erkölcsileg védhetetlennek ítélte.[18]

Az afrikai országok gyarmati birodalmaktól történő függetlenedése 1960-ra ugyan javarészt befejeződött (kivétel a portugál gyarmati fennhatóság alá tartozó Angola, ahol 1975-ben zárult le a folyamat), az eurocentrizmus továbbra is meghatározó normarendszerként működik az afrikai kultúra és identitás értelmezésében, valamint a politika és a jogi szabályozás területén is.[19] A több évszázados európai hatást ellensúlyozva, természetes válaszreakcióként jelenik meg az 1960-as években az afrocentrizmus, amely azóta is egyre nagyobb mértékben formálja az afrikai filozófiát, irodalmat, antropológiai és politikai gondolkodást. Az afrocentrista megközelítések célkitűzései között szerepel az afrikai kultúrák változatosságának láttatása a homogenizáló gyakorlatok ellenében,[20] az afrikai gondolkodás és értékrend érvényesítése a nyugati normarendszerrel szemben, valamint mindezzel összefüggésben a helyi kultúrából kiinduló egyéni, közösségi és nemzeti szintű identitásképzés. A kultúra- és társadalomtudományi kutatásokban az endogén módszerek alkalmazását szorgalmazzák.[21] Röviden összegezve elmondható, hogy a kortárs afrikai gondolkodást e két szemlélet együttes létezése és egymással való elkerülhetetlen keveredése jellemzi.[22] A továbbiakban lényegre törően összefoglalom a keretszemantika fő elméleti megfontolásait, és amellett érvelek, hogy a gondolkodási rendszereket mozgató fogalmi keretek, illetve kulturális sémák feltárásával a korábbiaknál mélyebb összefüggéseiben értelmezhetjük az adott korra, régióra és ideológiai berendezkedésre jellemző diszkurzív gyakorlatokat.

[17] A koikoik egy nem bantu eredetű csettintő nyelvet beszélnek, amelyet a holland telepesek nem értettek, innen a valószínűleg afrikaans eredetű, ma már sértő 'hottentotta' elnevezés, amely dadogást jelent. URL: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/h-F2416/hottentotta-F2617/ (Hozzáférés: 2025.11.01.).

[18] Curran, i. m., xix.

[19] Linus A. Hoskins: „Eurocentrism vs. Afrocentrism. A Geopolitical linkage analysis". *Journal of Black Studies*, 23. évf., 2. sz., 1992. 247–257; Keita, i. m.; Bowden, i. m.

[20] Ld. Dipo Fayolin: *Africa Is Not a Country. Breaking Stereotypes on Modern Africa*. Egyesült Királyság, Vintage Publishing, 2022.

[21] Iniesta Ferran: *Pensamiento Tradicional africano. Regreso al planeta negro*. Madrid, Editorial Catarata, 2010; Keita, i. m.; Joel Mokhoathi: „»I am an African«: A Philosophical Enquiry of Identity and Culture". *Journal of Black Studies*, 53. évf., 1. sz., 2022. 92–108.

[22] Ferran, i. m.

A keretszemantikáról röviden

A keretszemantika Charles J. Fillmore amerikai nyelvész (1929–2014) nevéhez fűződik, aki eredetileg a szavak definíciós nehézségeit kutatta, különös tekintettel a jelentés összetett és dinamikus természetére. A fogalmi keretek meghatározásához az a felismerés vezetett, hogy adott szó csak más szavak relációjában értelmezhető, ami feltételezi, hogy fogalmaink hálózatos struktúrában léteznek elménkben. A szavak teszik lehetővé tapasztalataink kategorizációját és közlését, a jelentés pedig a világról meglévő tudásunk, érzelmeink, napi szintű interakcióink mentén formálódik, változik. A fogalmi kereteket hagyományosan egy kategória strukturált mentális reprezentációjaként értelmezzük,[23] Fillmore megfogalmazásában:

> A 'fogalmi keret' kifejezés alatt értünk minden olyan fogalmat, amely a többi fogalomhoz úgy kapcsolódik, hogy megértéséhez ismernünk kell a teljes rendszert, amelybe illeszkedik. Amikor e rendszer bármely eleme megjelenik egy szövegben vagy egy beszélgetésben, a többi elem is automatikusan elérhetővé válik [az elme számára].[24]

Más szóval, a fogalmi keretek alapvető szervezőelve a hálózatos forma, amelyben minden elem szemantikai kapcsolatban van a többivel. Az így létrejövő keretek a világ dolgait részletes, az általunk tapasztalt valóságnak megfelelően strukturált és koherens formában tárolják. Vegyük például a CSALÁD fogalmi keretének egy szeletét! Az apa–fiú kapcsolatot biológiai, funkcionális és érzelmi alapon szoktuk értelmezni. Eszerint apa és fiú mindketten hímneműek,[25] közös történettel rendelkeznek.[26] Az apa idősebb, mint a fiú, az apa felelősséggel tartozik fia iránt, vigyáz testi és lelki épségére – ez egyben meghatározza a befogadó fogalmi keret szerinti hagyományos szerepét is. A fiú fiatalabb, mint az apja, tiszteletet érez és mutat apja iránt, utánozza viselkedését, és így tovább. Az apa–fiú kapcsolat a család fogalmi keret kulturálisan beleértett része, amely a keret többi részének értelmezését is alakítja (és ez a logika fordítva is érvényesül). További példaként említhetjük a TEST fogalmi keretét,[27] amelyben a testrészek egymáshoz való kapcsolódása és a testünk működéséről való laikus, illetve szakmai tudásunk határozza meg a fogalmi keret tartalmát, vagy a szakirodalomban gyakran idézett KERESKEDELMI TRANZAKCIÓ keret, amely az

[23] KÖVECSES Zoltán – BENCZES Réka: *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. 51.

[24] „By the term 'frame', I have in mind any system of concepts related in such a way that to understand any one of them you have to understand the whole structure in which it fits; when one of the things in such a structure is introduced into a text, or into a conversation, all of the others are automatically made available". Charles J. FILLMORE: „Frame Semantics". In: *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2006. 373.

[25] A formális szemantika +/- érték szabályának figyelembevételével.

[26] Jean-Mark GAWRON: „Frame Semantics". In: *Semantics: Theories*. Berlin – Boston, De Gruyter Mouton, 2019. 57–85. Idézet helye: 68–69.

[27] KÖVECSES–BENCZES, i. m., 52.

eladó–vevő kölcsönös függésére és a pénzügyi tranzakció kulturálisan elfogadott szkriptjére (forgatókönyvére) épül. [28]

Természetesen az itt bemutatott példák a szokások, kulturális gyakorlatok és intézmények sematikus, sztereotipikus elképzelésén alapszanak, és a valóságban gyakran másként fejeződnek ki. Ugyanakkor jól érzékeltetik a fogalmak relacionális természetét. A fogalmi kereteket idealizált kognitív modelleknek, illetve kulturális modelleknek is szoktuk nevezni, hiszen az egyetemes jelentésalkotási folyamatokon túl nagymértékű kulturális változatosság tapasztalható a fogalmi rendszerekben és a hozzájuk kapcsolódó kulturális gyakorlatokban.[29] A fogalmi keretek az adott értelmező közösséget szervező alapvető, mélyen beágyazódott kulturális sémaként is értelmezhetőek, amelyek tükrözik és dinamikusan formálják a közösség értékrendszerét.[30] Mindebből következik, hogy a közösséget egyben tartó diszkurzív gyakorlatok tematikus és szövegszintű vizsgálatával feltárhatjuk e kulturális sémák szerkezetét, diszkurzív sajátosságait és társadalmi funkcióit.[31] A fogalmi keretek társadalomformáló szerepével kapcsolatos korábbi tanulmányok[32] sikeresen azonosítottak olyan fogalmi kereteket, sémákat és metaforákat, amelyek bizonyíthatóan hozzájárultak a vizsgált gondolati rendszerek intertextuális koherenciájához. A továbbiakban e megfontolások mentén elemzem a szócikkekben megjelenő kereteket és sémákat az *Enciklopédia* válogatott szócikkeiben.

Módszertan és elemzés

Az Afrikával kapcsolatos fogalmi keretek megállapításához és koherens rendszerbe foglalásához mindenekelőtt szükséges volt a vizsgálati korpusz behatárolása, azaz az elemzés szempontjából releváns szócikkek kiválasztása. Az *Enciklopédia* elektronikus változatához az ENCCRE[33] felülete biztosít hozzáférést, amelynek összetett keresési funkciói és a részletes annotációk jelentősen megkönnyítik az egymással összefüggő szócikkek feltárását. A leszűkített korpusz összesen 36 szócikket[34] tartalmaz, ebből 14 általános antropológiai vagy filozófiai fogalom, amely közvetlenül kapcsolható a témához. A fennmaradó 22 tétel Afrika föld- és

[28] Miriam R. L. Petruck: „Frame Semantics". In: *Handbook of Pragmatics. Manual, Second Edition*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2022. 592–601, itt: 592–595; 597.

[29] Kövecses–Benczes, i. m., 56, 217–218.

[30] Branca Telles Ribeiro – Susan M. Hoyle: „Frame Analysis". In: *Handbook of Pragmatics. Manual, Second Edition*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2022. 162–163.

[31] Ribeiro–Hoyle, i. m., 162.

[32] Ld. például: Aradi Csenge: *Diskurzusok emberről és Istenről. Kognitív metaforaelméleti elemzések Pascal és La Rochefoucauld munkáiban*. Budapest, Ráció Kiadó, 2019; George Lakoff: *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think.* Harmadik kiadás. Chicago, University of Chicago Press, 2016; Andreas Musolff: *National Conceptualisations of the Body Politic. Cultural Experience and Political Imagination*. Singapore, Springer Nature, 2021; Uő., „Metaphorical framing in political discourse". In: *Handbook of Political Discourse*. Edward Elgar Publishing, 2023. 145–163.

[33] Édition Numérique Collaborative et Critique de l'*Encyclopédie*. URL: https://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/ (Hozzáférés: 2025.11.01.).

[34] A szócikkek teljes listáját a tanulmány végén található Függelék tartalmazza. A kutatás első fázisában összehasonlítási alapnak öt Közép- és Dél-Amerikát érintő szócikk is szerepelt a korpuszban, de később nem bizonyultak relevánsnak, így azok kikerültek az elemzésből.

természetrajzi sajátosságaival, az afrikai népekkel, a fekete bőrszínnel, valamint a transzatlanti rabszolgakereskedelemmel foglalkozik.
A korpusz véglegesítését követően szoros olvasási technikával azonosítottam a szócikkek tartalmát és argumentatív struktúráját meghatározó fogalmi kereteket, majd pedig az egyes szócikkek közötti kapcsolódási pontokat. Az alábbi ábra vázlatos formában mutatja be a szócikkeket felépítő fogalmi keretek közötti összefüggéseket.

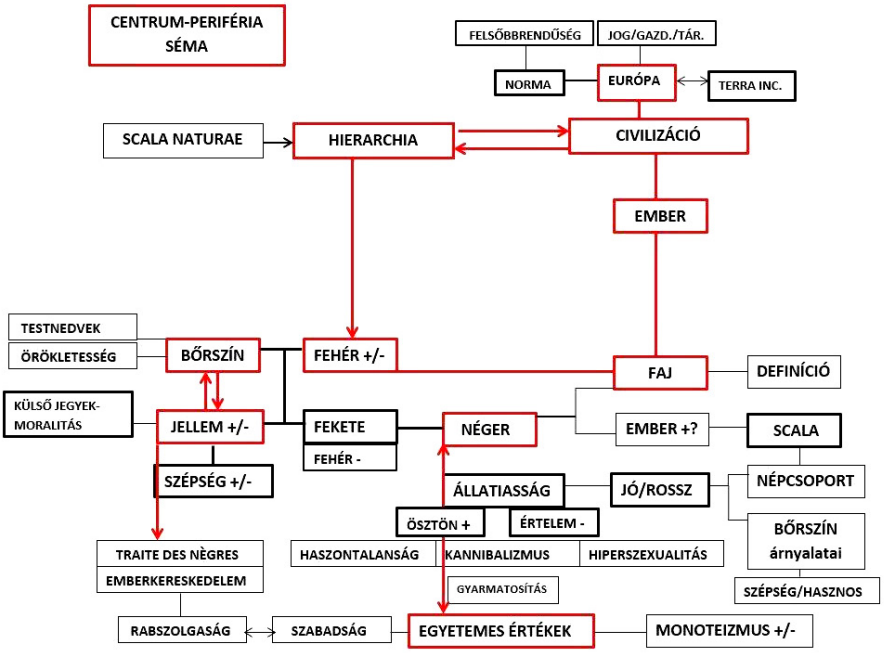

Pirossal vannak jelölve azok a fogalmi keretek, amelyek az elemzett szócikkek legnagyobb részében explicit módon megjelennek mint az egyes szócikkek témái vagy mint referenciapontok, amelyek a szócikkeket egymáshoz kapcsolják. Ezeket a fogalmi kereteket azonosítottam a korpuszt teljességében átfogó motívumokként. A kétirányú nyilak a fogalmi keretek közötti ok-okozati kapcsolatokat jelölik, a +/- jelek pedig a bináris szemantikai értékek mentén történő értelmezést, amely adott tulajdonság és az ahhoz rendelt kulturálisan meghatározott értékeket jelzi. Az ábrából tisztán kirajzolódik a fogalmi kapcsolódások gazdag rendszere, amely egyúttal feltételezi a szócikkeken átívelő diszkurzív koherencia meglétét.

A tanulmány elemző részében elsősorban azokra a fogalmi keretekre és sémákra összpontosítok, amelyek makroszinten meghatározzák a korpuszban kibontakozó narratíva gondolati egységét, és az uralkodó kulturális modell(ek) részeként alakítják a korszak tudományos és közgondolkodását Afrika népeivel

kapcsolatban. Ezek közül kiemelt figyelmet szentelek a CENTRUM–PERIFÉRIA sémának, a faji alapú hierarchia és a skaláris osztályozás modelljeinek, valamint a bőrszín és személyiség metonimikus relációjának.

A CENTRUM–PERIFÉRIA olyan koherenciateremtő elemként jelenik meg, amely a korpusz egészén átívelve, mélyrehatóan strukturálja az én és a másik értelmezési kereteit. Tipológiai tekintetben a CENTRUM–PERIFÉRIA séma a perceptuális képi sémákhoz tartozik. Ahogyan elnevezésük is mutatja, a képi sémák az elmében tárolt elvont, részletes struktúrával nem rendelkező fogalmi mintázatok, melyek a világ működéséről való ismereteinket tömörítik könnyen megragadható, konkrét tartalom nélküli formába, ezáltal megkönnyítve a kategorizációt és biztosítva a tapasztalat koherenciáját mindennapi életünkben.[35] Fogalmi gondolkodásunk, beleértve a metaforikus absztrakciókat, jelentős mértékben épít a képi sémákra, hiszen azok legalapvetőbb testi és környezeti tapasztalataink lenyomatai. A CENTRUM–PERIFÉRIA séma tapasztalati gyökere, hogy saját testünket két fő részből álló entitásként gondoljuk el: egy középponti rész (a törzs és a fej: a szív és az agy létfenntartó szerepe kiemelt értékkel bír) és egy perifferikus rész (végtagok és nem feltétlenül létfontosságú testrészek). Fontos, hogy a séma aszimmetrikus relációt feltételez, ahol a periféria függ a középponttól, ám ez fordítva nem igaz: a középpont a periféria létezése nélkül is fenn tudja tartani magát.[36]

Most vizsgáljuk meg közelebbről, hogyan érvényesül a CENTRUM–PERIFÉRIA séma a korpuszban! Az eurocentrikus világszemlélet pontosan e képi séma logikáját kihasználva rögzíti az erőviszonyokat, és ezzel egy olyan geokulturális teret hoz létre, amelyben az európai értékrend válik irányadó normává a társadalmi, jogi és gazdasági fejlettség tekintetében. Más szóval Európa a civilizáció középpontja: az európai ember megtestesíti a kartezianizmus racionális emberideálját, aki tökéletesen uralja ösztöneit és érzelmeit, s egyben élő bizonyítéka a történelem lineáris fejlődésének. Ezzel szemben Afrika és Amerika őslakosai a civilizáció küszöbén rekedt, értelmet és erkölcsi integritást nélkülöző népcsoportok, akik nem részesültek és talán soha nem is részesülhetnek a magasabb rendű emberi értékekből (gondoljunk csak vissza Luigi Brenna korábban idézett levelére 1785-ből, amely alig három évtizeddel a bécsi kongresszus előtt íródott). Ahogyan Ruth Finnegan brit antropológus fogalmaz az afrikai népmesei hagyományok kapcsán: az afrikai embert az európai gondolkodás fosszíliává, a történelem hajnalára emlékeztető maradvánnyá redukálta.[37] Európa és a *terrae incognitae* között az európai ember tehát áthidalhatatlan különbséget lát. Radiális elrendezéséből adódóan a CENTRUM–PERIFÉRIA séma szemléletesen ragadja meg a privilegizált és marginalizált közösségek közötti konceptuális távolságot. Mindebből következik, hogy az egyes népek és néprajzi csoportok alá- és fölérendeltségi viszonyban vannak egymással, és az így létrejövő hierarchia rendezési kritériumait ismételten az európai norma fogja meghatározni. Ennek az ideológiai

[35] Kövecses–Benczes, i. m., 133.
[36] Uo.
[37] Finnegan, i. m., 309.

képződménynek fogalmi alapját a SKÁLA vertikális elrendezésű képi sémája kölcsönzi, és feltételezhetően szoros kapcsolódást mutat a *scala naturae*, azaz a LÉTEZÉS NAGY LÁNCOLATÁnak modelljével is. A *scala naturae* gyökerei az ókorra nyúlnak vissza, a természetben megjelenő élő és élettelen entitások egymáshoz való viszonyát egy metaforikus alá- és fölérendeltségi viszonyrendszerben való ábrázolásának korai modelljeként tartjuk számon. A középkori skolasztikus gondolkodásban vallásos színezetet nyer, majd Isten foglalja el a hierarchia csúcsát; közvetlenül alatta helyezkedik el az angyalok kara, majd pedig a társadalom, az egyén, az állat- és növényvilág, legalsó fokán pedig az élettelen természeti entitások és az időjárással összefüggő jelenségek. A létezés hierarchiája a mai napig a zsidó-keresztény kultúrkör meghatározó metaforájaként alakítja a világról való gondolkodásunkat, annak ellenére, hogy a kopernikuszi fordulat és az azóta bekövetkező tudományos paradigmaváltások számtalanszor dekonstruálták létjogosultságát,[38] melynek oka feltételezhetően a modell erőteljes történeti-kulturális beágyazottságában keresendő. Mindehhez minden bizonnyal hozzájárul, hogy – akárcsak a centrum–periféria séma esetében – a SKÁLA séma hatékony és logikus kategorizációs rendezőelvnek bizonyul az elme számára. A kognitív nyelvészeti elemzésekben a létezés hierarchiáját olyan metaforának tekintjük, melynek segítségével könnyebben megérthetjük az ember önmagához, társaihoz, természethez, valamint természetfelettihez való viszonyát.[39]

Az afrikai népek, illetve szűkebb értelemben vett népcsoportok skaláris osztályozása erőteljesen megjelenik az elemzett korpuszban, és értelemszerűen a néprajzi jellegű és a „nègre" témakörhöz kapcsolódó szócikkekben jut hangsúlyos szerephez. Elsőként vizsgáljuk meg a NEGRE *(hist. nat.)* szócikkének kiemelt szemelvényeit (a szövegben szereplő idézetek saját fordításaim, a francia eredetit lábjegyzetben tüntetem fel):

> Nemcsak a bőrük színe különbözteti meg őket, hanem arcuk minden vonásában mások, mint a többi ember; széles és lapos orrukkal, hatalmas szájukkal és gyapjúszerű hajukkal olyanok, mintha egy új emberi fajt alkotnának. Ha az Egyenlítőtől eltávolodva a Déli-sark felé haladunk, fekete bőrük kivilágosodik, de csúfságuk megmarad: e hitvány emberek lakják Afrika déli részének egészét.[40]

Bár a bőrszín – ahogyan a fenti idézet is utal rá – nem az egyedüli kritériuma az európaiak és afrikaiak összehasonlításának, az értéktulajdonítás elsődleges szempontjának tekinthető. Ugyanezen szócikk egy későbbi bekezdése a fekete bőrszín eredetével kapcsolatos orvostudományi kutatásokat foglalja össze:

[38] ARADI, i. m., 183–204.

[39] George LAKOFF – Mark TURNER: *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago, University of Chicago Press, 1989. 166–213.

[40] „Non-seulement leur couleur les distingue, mais ils different des autres hommes par tous les traits de leur visage, des nez larges & plats, de grosses levres, & de la laine au lieu de cheveux, paroissent constituer une nouvelle espece d'hommes. Si l'on s'éloigne de l'équateur vers le pole antartique, le noir s'eclaircit, mais la laideur demeure: on trouve ce vilain peuple qui habite la pointe méridionale d'Afrique." M. FORMEY: „NEGRE" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 11. köt., 76b–79a, itt: 76b.

> Más orvosdoktorok nagy gonddal kutatták a négerek feketeségének okát, és az egymással versengő elméletek közül kettőre szűkítették le a kört: az egyik szerint az epe okozza a fekete bőrszínt, a másik szerint pedig az erekben csordogáló sűrű váladék rossz minősége felelős érte. […] Végül azonban mégis azt kell megállapítani, hogy a négerek bőrét és haját érintő degeneráció valószínűsíthetően abból ered, hogy a megtermékenyítés pillanatában egymással összeolvadó szeminális folyadék és a csírasejt nincsenek összhangban egymással.[41]

Az emberi bőrszín változatosságát magyarázó elméletek és a közismert boncolási eredmények részletes leírását a Peau des negres *(anatomie)*[42] szócikk tartalmazza. A szócikk említi Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788) francia természettudós elméletét, miszerint a bőrszín fokozatos változását az elsősorban éghajlati és életmódbeli különbségek mentén érdemes értelmezni. Ugyanitt egy másik elmélet már boncolási megfigyelésekre támaszkodva azt az elképzelést szorgalmazta, hogy az afrikai újszülöttek fehéren, illetve kissé vörösesen jönnek világra, majd néhány nap elteltével, a levegő hatására válik bőrük feketévé a száraz trópusi éghajlaton.[43] A fehér–fekete bináris oppozíciójában a fehér az alapértelmezett érték, a természetes emberi bőrszín, amelyet szükségtelen magyarázni, és amelyhez képest minden más rendellenes, furcsa, torz. A társított értékítéletek is a fehér ember normalitását erősítik: a fekete arc csúnya, aránytalan, a haj is inkább állatias, mint emberi. A bőrszín az ember fogalmi keretének eleme, amelyre kiemelt figyelem irányul a narratívában, s ezáltal rész az egész helyett metonimikus viszonyba kerül a befoglaló fogalmi kerettel: más szóval a bőrszínt tekintjük az emberi minőség meghatározó tulajdonságának. A továbbiakban vizsgáljunk meg néhány példát, amelyben érvényesülni látszik az imént felvázolt rész–egész viszony és az azzal társított értékek.

Elsőként a Negres *(commerce)* szócikkből szeretnék néhány szövegrészletet kiemelni. A felvilágosodás ember- és társadalomfilozófiája az alapvető emberi jogokra hivatkozva egyértelműen elutasítja a rabszolgaság intézményét,[44] és ez a gondolat a transzatlanti rabszolgakereskedelem kapcsán is megjelenik:

[41] „D'autres physiciens ont recherché avec beaucoup de soin la cause de la noirceur des negres; les principales conjectures qu'ils ont formées sur ce sujet se réduisent à deux, dont l'une attribue la cause de la noirceur à la bile, & l'autre à l'humeur renfermée dans les vaisseaux dont le corps muqueux est rempli. […] [E]nfin l'on doit conclure que la cause de la dégénération de la couleur des negres & de la qualité de leurs cheveux doit être vraissemblablement rapportée à l'action & au plus ou moins de disconvenance du fluide séminal avec le germe qui pénetre dans les premiers momens de l'évolution des parties." Uo., 77b.

[42] Louis de Jaucourt, (chevalier): „Peau des negres" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 12. köt., 215b–217a.

[43] „Cette observation prouve que l'action de l'air est nécessaire pour produire la noirceur de la peau des negres; leurs enfans naissent blancs, ou plutôt rouges, comme ceux des autres hommes, mais deux ou trois jours après qu'ils sont nés, la couleur change, ils paroissent d'un jaune basané qui se brunit peu-à-peu, & au septieme ou huitieme jour ils sont déja tout noirs." Uo., 216b.

[44] Ld. Louis de Jaucourt, (chevalier): „Esclavage s. m. (droit nat. Religion, Morale.)" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 5. köt., 934a–939a.

> Sokan próbálják igazolni ennek a gyűlöletes és a természetes joggal szembemenő kereskedelmi gyakorlatnak a létjogosultságát azzal, hogy ezek a rabszolgák szabadságuk elvesztésével megváltják üdvösségüket; hogy a keresztény oktatás, amelyben részesülnek (azzal együtt, hogy [a feketék] nélkülönözhetetlenek a cukor, a dohány és az indigócserje termesztéséhez), megszépíti az emberek igásállatként való adásvételének kegyetlenségét.[45]

A kapcsolódó Traite des negres szócikket jegyző Jaucourt lovag ugyanezen erkölcsi álláspont mellett érvel, amikor azt írja: „[E]ladják a négereket, hogy rabszolgaságba kényszerítsék őket, és ez egy olyan üzlet, amely megszegi a vallás és az erkölcs törvényeit, sérti a természetjogot és az emberi jogok minden formája ellen vét."[46] Az egyetemes törvények szelleme elítéli az emberi méltóságot és szabadságot alapjaiban sértő gyakorlatot, amely az emberek egy csoportját állattá, puszta kereskedelmi termékké redukálja, melynek egyetlen célja – mai fogalmakkal kifejezve – a profit maximalizálása. Jaucourt a továbbiakban arra is utal, hogy a nyugat-afrikai rabszolgakereskedelmet lehetővé tevő és fenntartó gazdasági szereplők fontos csoportját alkotják maguk az őslakos uralkodók és kereskedők, akik saját népüket taszítják rabszolgaságba a meggazdagodás reményében, önkényesen rendelkezve szabadságukról és életükről.[47] Éles ellentétben áll ez az egyetemes emberi értékek és jogok melletti kategorikus állásfoglalás a Negre *(commerce)* szócikk későbbi részével, amely a rabszolgákat hasznosságuk és idomíthatóságuk alapján csoportosítja és határozza meg kereskedelmi értéküket: „A legjobb négereket a Zöld-foki szigetekről, Angolából, Szenegálból […] lehet beszerezni. A tökéletes néger, aki 17–18, de legfeljebb 30 éves, az ország kereskedelmi termékeiben számolva 30, legfeljebb 32 fontot ért."[48]

---

[45] Jean-Baptiste-Pierre Le Romain (aláírása M. Le Romain): „Negres (commerce)" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 11. köt., 79b–80b. „On tâche de justifier ce que ce commerce a d'odieux & de contraire au droit naturel, en disant que ces esclaves trouvent ordinairement le salut de leur ame dans la perte de leur liberté; que l'instruction chrétienne qu'on leur donne, jointe au besoin indispensable qu'on a d'eux pour la culture des sucres, des tabacs, des indigos, &c. adoucissent ce qui paroît d'inhumain dans un commerce où des hommes en achetent & en vendent d'autres, comme on feroit des bestiaux pour la culture des terres."

[46] Louis de Jaucourt, (chevalier): „Traite des negres" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 16. köt., 532b–533a. „Cet achat de negres, pour les réduire en esclavage, est un négoce qui viole la religion, la morale, les lois naturelles, & tous les droits de la nature humaine."

[47] „Personne n'ignore qu'on les achete de leurs princes, qui prétendent avoir droit de disposer de leur liberté, & que les négocians les font transporter de la même maniere que leurs autres marchandises, soit dans leurs colonies, soit en Amérique où ils les exposent en vente." Ld. Uo., 532b; Haudrère, i. m., 158–159.

[48] „Les meilleurs negres se tirent du cap Verd, d'Angole, du Sénégal […] Un negre piece d'Inde (comme on les nomme), depuis 17 à 18 ans jusqu'à 30 ans, ne revenoit autrefois qu'à trente ou trente-deux livres en marchandises propres au pays." „Negres (commerce)" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 11. köt., 80a. A „piece [pièce] d'Inde" kifejezés nehezen fordítható: a rabszolgák értékének megállapításakor figyelembe vették az egyén fizikai állapotát, és a tökéletes, tehát fiatal, foghiány nélküli, életerős férfiakat tekintették etalonnak, akik egyúttal a legmagasabb kereskedelmi értéket képviselték. A kifejezés feltehetőleg az Indiai-óceánon keresztül elhurcolt rabszolgákra utal.

A transzatlanti rabszolgakereskedelem narratívájában megjelenő kettősség másik illusztratív példája a Negres, considérés comme esclaves dans les colonies d'Amérique címet viselő szócikk.[49] A szerző, Le Romain az egyetemes emberi szabadságjogok ellenében (de azokat mindvégig fenntartva) próbálja igazolni a rabszolgakereskedelem létjogosultságát, és fő indokként a feketék intellektuális és érzelmi alsóbbrendűségét nevezi meg. Mindenekelőtt szól az amerikai kontinensen uralkodó klimatikus viszonyokról: a fülledt trópusi éghajlat elsősorban a fekete-afrikaiak temperamentumának kedvez, szemben az európaiakkal, akik mérsékeltebb, kiegyensúlyozottabb időjáráshoz és magasabb életminőséghez szoktak:

> A forró égövi szélsőségesen meleg hőmérséklet, a megváltozott étrend és alapvetően gyenge alkata nem engedi a fehér embernek, hogy ilyen éghajlati körülmények között egymaga nehéz fizikai munkát végezzen. Az európaiak által elfoglalt amerikai földek javarészt még megműveletlenek, és feltétlenül szükséges a négerek segítsége, akiket Guinea[50] minden részéről szállítottak a kontinensre. Ezek a feketék, akik életerősnek születtek és hozzászoktak az igénytelen ételekhez, olyan kellemes feltételeket találnak Amerikában, amelyek sokkal jobban megfelelnek állatias életmódjuknak, mint saját hazájuk.[51]

Megjelenik Le Romain leírásában a dehumanizált fekete rabszolga képe, amelyet igénytelen, állatias életmódja alkalmassá tesz a klimatikus szélsőségekben való kemény munkára, és ezzel együtt nincsenek az európai emberhez mérhető igényei. Fogalmi szinten a skála képi séma, azon belül is a korábban már említett létezés hierarchiája húzódik meg e gondolati rendszer mögött: az emberek hierarchiájában a feketék (és általában a nem európai őslakos népek) foglalják el a legalsó szintet, és úgy viszonyulnak a fehérekhez, ahogyan a létezés nagy láncolata metaforában az állatok az emberhez. Kimutatható a metaforát alkotó szintek közötti fogalmi átjárhatóság, ami azt jelenti, hogy adott szint értelmezhető egy másikon keresztül. Az ember–állat kapcsolat tekintetében ez az antropomorfizáció és dehumanizáció folyamatainak felel meg.[52] A feketék állatként való megjelenítése nem korlátozódik fizikai és életmódbeli tulajdonságaikra, hanem

[49] Jean-Baptiste-Pierre Le Romain: „Negres, considérés comme esclaves dans les colonies d'Amérique" (szócikk). In: *Encyclopédie.* 11. köt., 80b–83b.

[50] Itt: Guinea alatt általánosságban a nyugat-afrikai partvidéket értik, ahol a rabszolgakereskedelem legnagyobbrészt zajlott.

[51] „L'excessive chaleur de la zone torride, le changement de nourriture, & la foiblesse de tempérament des hommes blancs ne leur permettant pas de résister dans ce climat à des travaux pénibles, les terres de l'Amérique, occupées par les Européens, seroient encore incultes, sans le secours des negres que l'on y a fait passer de presque toutes les parties de la Guinée. Ces hommes noirs, nés vigoureux & accoutumés à une nourriture grossiere, trouvent en Amérique des douceurs qui leur rendent la vie animale beaucoup meilleure que dans leur pays." Jean-Baptiste-Pierre Le Romain: „Negres, considérés comme esclaves dans les colonies d'Amérique" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 11. köt., 80b.

[52] Aradi, i. m; Uő., „Conceptualisations of Animals in the African Folktale through the Lens of the Butuntu Philosophy". In: *Studies on the Human – Animal Relationship. Anthrozoology Series*, 5. köt., Debrecen, University of Debrecen, 2025. 38–52.

kivetül intellektuális és erkölcsi megítélésükre is. A szócikk „Caractere des negres en général" bekezdésében az alábbiakat olvashatjuk:

> Ha véletlenül találnánk is becsületes guineai négert (a többségük gonosz), azok is túlnyomórészt hajlamosak a szabadelvűségre, a bosszúra, lopásra és a hazugságra. Oly hajthatatlanok, hogy sohasem ismerik el hibáikat, mindegy, milyen büntetést kell emiatt kiállniuk; még a halál gondolata sem rendíti meg őket. […] Ami a kreol négereket[53] illeti, a nevelésnek köszönhetően ők valamivel jobbak, de ők sem hazudtolják meg származásukat, hiú, lenéző, gőgös népek, akik szeretik a lustaságot, a játékot, és mindenekelőtt a nőket.[54]

Láthatjuk, hogy az idézett szövegrészletben a szerző negatív jellemvonások egész listáját sorakoztatja fel annak érdekében, hogy érzékeltesse a fehér és a fekete ember közötti különbséget. Mindezt anélkül teszi, hogy a megnevezett negatív értékeket *expressis verbis* párhuzamba állítaná a fehér ember erényeivel – erre nincs is szükség, hiszen az európai norma a beleértett viszonyítási alap. Az európai stílusú nevelés eredményeként a már amerikai földön, rabszolgaságban született, fekete bőrű kreolok bizonyos tekintetben jobbak, mint felmenőik, de a származásból adódó alaptermészetüket ők sem tudják leküzdeni. A teljes devalvációt valamelyest egyensúlyozzák Le Romain azon sorai, amelyek a családi kötelékeket ábrázolják: „Nem kell elvárni ettől a fajtól, hogy olyan erényeket mutassanak fel, amelyekkel a fehér ember nem bír; ugyanakkor nagyon egységes családokat alkotnak, jól élnek, szeretik gyermekeiket és igen nagy becsben tartják őket."[55]

E sorok ellentétet állítanak a feketék erkölcsi megítélése és családszerető természete között: mintha az európai kultúra által helyesnek ítélt értékrendszer látszólagos hiányában meglepőként hatna, hogy a feketéket is ugyanolyan szoros érzelmi kapcsolat fűzi családtagjaikhoz. Természetesen az is elképzelhető, hogy Le Romain itt pusztán a családnak mint egyetemes emberi értéknek szerepét kívánta hangsúlyozni. A dehumanizációs narratívára további példákat találunk az *Enciklopédia* kapcsolódó föld- és néprajzi témájú szócikkeiben, többek között az Ansico, Jagas és Congo címet viselő bejegyzésekben, ahol már megjelenik az

[53] Olyan afrikai felmenőkkel rendelkező fekete, aki már az amerikai gyarmatokon született.

[54] „Si par hasard on rencontre d'honnêtes gens parmi les negres de la Guinée, (le plus grand nombre est toujours vicieux.) ils sont pour la plûpart enclins au libertinage, à la vengeance, au vol & au mensonge. Leur opiniatreté est telle qu'ils n'avouent jamais leurs fautes, quelque châtiment qu'on leur fasse subir; la crainte même de la mort ne les émeut point. […] Quant aux negres créols, les préjugés de l'éducation les rendent un peu meilleurs; cependant ils participent toujours un peu de leur origine, ils sont vains, méprisans, orgueilleux, aimant la parure, le jeu, & sur toutes choses les femmes." Jean-Baptiste-Pierre Le Romain: „Negres, considérés comme esclaves dans les colonies d'Amérique" (szócikk). In: *Encyclopédie*. 11. köt., 82a.

[55] „[O]n ne doit pas exiger de cette espece d'hommes plus de vertus, qu'il n'en existe parmi les blancs; cependant on voit chez eux des ménages fort unis, vivant bien, aimant leurs enfans, & les maintenant dans un grand respect." Uo., 82b.

antropofágia, azaz kannibalizmus szokásának leírása is.[56] A kannibalizmus intézményesített kegyetlenség szimbólumaként egyúttal az emberi lét legvégső határát is jelzi, amely ismételten az erkölcsi korlátok, az európai (és nem utolsósorban keresztény) értékrend teljes hiányának megerősítését szolgálja.

Záró gondolatok

Dolgozatomban arra kívántam rámutatni, hogy a keretszemantika kulturális–kognitív szemléletű alkalmazásával olyan lényeges kritikai megállapításokat tehetünk, amelyek más irodalom- és szövegértelmezési hagyományokban esetleg rejtve maradtak szemünk előtt. A tanulmányban vizsgált három képi séma tágabb ideológiai keretben történő elemzése az első lépése lehet egy olyan nagyobb ívű kutatási projektnek, amely feltérképezi a felvilágosodáskori Afrika-képet meghatározó filozófiai, antropológiai és – nem utolsósorban – politikai fogalomrendszerek sajátosságait, beleértve azok kulturális és társadalmi vetületeit.

SZTE BTK Angol-Amerikai Intézet
Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
aradi.csenge.eszter@szte.hu

[56] A XVII. századi Imbangala (Mbangala) harcosokról is az a rémhír járta, hogy kannibálok voltak. Egy időben a portugálok zsoldosaiként működtek a mai Angola területén. Pepera, i. m., 68.

Függelék: Az elemzett szócikkek alfabetikus sorrendben.

AFRIQUE
ANSICO
AUTOCHTONES
BEAU
BEAUTÉ
BLANC
CAP-VERD (GÉOG.)
CHÈVRE SAUVAGE D'AFRIQUE
CONGO
ÉGLISE D'AFRIQUE
ÉGYPTE
ESCLAVAGE
ESPÈCE
ESPÈCE (HIST. NAT.)
HOMME (EXPOSITION ANATOMIQUE DU CORPS DE L')
HOMME, S. M. (MORALE.)
HOTTENTOTS
INDIGÈNE
JAGAS, GIAGAS OU GIAGUES
LAIDEUR
MER D'AFRIQUE
NÈGRE
NÈGRES (COMMERCE.)
NÈGRES BLANCS (HIST. NAT.)
NÈGRES, CONSIDÉRÉS COMME ESCLAVES DANS LES COLONIES DE L'AMÉRIQUE
NÈGRES-CARTES
NÈGRERIE
NOIR
NOIRS
PEAU DES NÈGRES (ANATOMIE.)
PEINTADE
RACE
RAISON
SAHARA
SÉNÉGAL
TRAITE DES NEGRES